

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

БАЩУК СВІТЛАНА ГЕННАДІЇВНА

УДК 34.023

**ПРАВОВА АКТИВНІСТЬ:
ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА ТА ВИДИ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, доцент **Процюк Ігор Валерійович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри теорії держави і права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Луць Людмила Андріївна**, Львівський національний університет імені Івана Франка, завідувач кафедри філософії і теорії права юридичного факультету

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник **Онупрієнко Алла Миколаївна**, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, старший науковий співробітник

Захист відбудеться «24» грудня 2014 р. о «10» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розіслано «21» листопада 2014 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ю. Є. Атаманова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Демократія потребує активної участі громадян в публічному житті суспільства, їх самореалізації в тому просторі, що їм надає свобода. Відповідно умовою утвердження демократичного політичного режиму стає активність громадян в публічній сфері, використання ними можливостей, окреслених правом. Вказана тенденція є не тільки необхідною умовою існування демократії – вона виступає об'єктивно зумовленим проявом поширення цінностей самовираження й критерієм розвинутості громадянського суспільства. У зв'язку із цим актуалізується потреба у визначенні значення правової активності для процесів організації державно-правового життя на демократичних засадах, можливих форм її прояву, ролі у встановленні меж втручання держави у сферу реалізації особою своїх прав і свобод.

Правова активність набуває значення важливої гарантії належного функціонування механізму захисту прав і свобод людини і громадянина, виступає вагомим фактором вдосконалення нормотворчої і правореалізаційної діяльності, забезпечує контроль над публічною владою. Визначення основних чинників, які сприяють правовій активності суб'єктів права, а також тих ознак, що дозволяють відмежувати її від інших видів юридично значущої поведінки, відкриває шлях для подальшого дослідження процесів формування традиції правомірної поведінки в суспільстві.

Окремі аспекти правової активності досліджувались юридичною наукою в роботах, присвячених проблемам правосвідомості, формування високої правової культури, визначення видів правомірної поведінки. В останні роки питань правової активності побіжно торкалися вчені, що займаються розробкою доктрини громадянського суспільства. Дослідження, предметом яких ставала соціальна активність особистості, а також окремі її різновиди (суспільно-політична, соціально-культурна, правова тощо) і прояви, проводились низкою авторів. Це С. С. Алексєєв, А. І. Андрюшенко, Л. М. Архангельський, Г. А. Белов, М. В. Вітрук, В. І. Гойман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, В. П. Казимірчук, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, О. А. Лукашова, Л. А. Луць, С. І. Максимов, В. В. Оксамитний, Н. М. Оніщенко, А. М. Онупрієнко, М. П. Орзих, О. В. Петришин, О. О. Подольська, С. П. Погребняк, Є. П. Поліканова, П. М. Рабінович, А. П. Семітко, Ю. М. Тодика, І. В. Троценко,

С. В. Шевчук, М. В. Цвік, О. О. Якуба та ін. Однак самостійним предметом дослідження правова активність не ставала.

Загальнотеоретична характеристика правової активності не тільки сприятиме утвердженню розуміння ролі свободи людини в політично-організованому суспільстві, але й дозволить сформулювати єдину методологічну основу для дослідження її окремих проявів, виявити закономірності утвердження цінностей демократії і прав людини в суспільстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах та відповідно до цільової комплексної програми «Теоретичні проблеми розвитку державотворчих процесів та правової системи України» (державна реєстрація № 0111U000969).

Тему дисертації затверджено вченою радою Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (протокол № 7 від 23.03.2012 р.).

Мета й задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є надання загальнотеоретичної характеристики правової активності шляхом визначення її поняття, структури і видів.

Для досягнення вказаної мети поставлено такі завдання:

– визначити загальне поняття поведінки і, зокрема, соціальної поведінки, встановити основні фактори, які впливають на неї, сприяють проявам соціальної активності, а також з'ясувати значення останньої для розвитку суспільства і самої особи;

– встановити співвідношення понять «правова поведінка» і «юридично значуща поведінка»;

– узагальнити підходи до правової активності як до різновиду юридично значущої поведінки, визначити основні критерії, за якими правова активність відрізняється від інших видів юридично значущої поведінки;

– встановити елементи структури правової активності;

– з'ясувати чинники, що впливають на виявлення суб'єктом права активності в державно-правовому житті;

– виявити взаємозв'язок між рівнем правової активності суб'єктів права і утвердженням демократичного державно-правового режиму, а також розвитком громадянського суспільства.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, в яких знаходить прояв активність суб'єктів права із реалізації їх правових можливостей.

Предметом дослідження є правова активність, її структура, види і значення в правовому регулюванні.

Методи дослідження. Методологічною основою наукової роботи стали загальнофілософські підходи, а також загальнонаукові, спеціальнонаукові та власні правові методи.

Діалектичний підхід дозволив за допомогою принципів об'єктивності, розвитку, всебічності, конкретності й діалектичної протилежності обґрунтувати закономірний характер розвитку юридично значущої поведінки особи, виявити основні напрями впливу цінностей на вияви правової активності особистості, довести взаємозв'язок і взаємозумовленість проявів свободи, правової активності й сформованості громадянського суспільства.

На основі антропологічного підходу розкрито природу соціальної поведінки й її різновидів з точки зору людського виміру. Саме суб'єктивний вимір правової активності дозволив виокремити її серед інших різновидів юридично значущої поведінки, окреслити ту сферу відносин, де індивід є вільним від втручання держави, й виявити ті фактори, що сприяють прояву на особистісному рівні правової активності.

При вивченні правової активності важливе місце в методологічному апараті зайняв синергетичний метод, з використанням якого розкрито природу правової активності й її окремих різновидів як певної форми самоорганізації учасників суспільного життя.

У дослідженні було використано системний метод, за допомогою якого правову активність досліджено як певну структурно-функціональну цілісність, яка виникає і розвивається під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Крім того, системний метод забезпечив дослідження елементної структури правової активності, в якій виділяються такі елементи як суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона. Вказаний метод також використано для визначення ролі правової активності серед інших різновидів юридично значущої поведінки. За допомогою прийомів логічного методу узагальнено представлені в науці підходи до розкриття природи правової активності, проведено класифікацію її різновидів.

У роботі також використано історичний метод, на основі якого простежено розвиток ідей щодо правових засад регулювання суспільних відносин, в яких є можливим прояв правової активності.

Формально-юридичний метод використано під час вивчення чинного законодавства України, предметом регулювання якого є різні прояви правової активності, вироблення рекомендацій щодо його застосування й подальшого розвитку.

Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити порівняльний аналіз різних видів юридично значущої поведінки, а також можливих форм правової активності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першою у вітчизняній юридичній науці комплексною роботою, в якій на загальнотеоретичному рівні надано характеристику правової активності, з'ясовано її структуру і встановлено основні види, а також форми прояву.

У роботі сформульовано і обґрунтовано наукові положення, які виносяться на захист.

Уперше:

– запропоновано авторське поняття правової активності як ініціативної, добровільної правомірної поведінки, що має за мету досягнення певного правомірного інтересу, який може набувати суспільного значення, відрізняється спрямованістю на позитивні зміни в суспільстві, вдосконалення способів прийняття публічно-владних рішень, підвищення якості законодавства тощо;

– визначено особливості елементів правової активності: 1) суб'єкта правової активності, яким може виступати будь-який суб'єкт права, окрім представників публічної влади; 2) суб'єктивної сторони, яку становить спрямованість на реалізацію правомірного інтересу, що може набувати суспільного значення; 3) об'єкту, яким можуть бути різноманітні блага – суспільна мораль, громадський порядок, рівень обізнаності певної соціальної групи щодо своїх прав, якість законодавства тощо; 4) об'єктивної сторони – діяння, його результату і причинно-наслідкового зв'язку між діянням і результатом;

– надано визначення форми правової активності як конкретного способу реагування на публічне життя, за посередництвом якого суб'єкти організовують та здійснюють контроль над публічною владою, впливають на її здійснення, беруть участь у суспільному житті індивідуально чи в складі соціальних груп, спільнот;

– обґрунтовано, що усі види правової активності об'єднує вираженість в них ініціативної діяльності у сфері права.

Удосконалено:

– положення про зумовленість демократичного державно-правового режиму активною участю громадян в публічному житті суспільства, необхідністю їх самореалізації в тому просторі, що їм надає свобода;

– висновок про те, що поєднання двох найбільш підтримуваних підходів до розкриття природи соціальної поведінки – орієнтованого на зовнішні фактори (Е. Дюркгейм) і на внутрішній світ людини (М. Вебер) – дозволяє надати цілісну характеристику соціальної поведінки як результату одночасного впливу потреб, інтересів, цінностей людини, з одного боку, і зовнішнього впливу зі сторони оточуючого світу, до якого, зокрема, відноситься регулятивний вплив соціальних норм, з другого;

– класифікацію правомірної поведінки, для якої окрім загальних критеріїв класифікації юридично значущої поведінки, також застосовано такі підстави поділу: а) форми правореалізації; б) ступінь добровільності виконання правових приписів; в) види потреб (альтруїстичні, особисті, егоїстичні); г) відповідність конкретної поведінки моральному ідеалу, уявленню про належний взірець поведінки суспільстві; д) характер здійснюваних дій; е) мотиви правомірної поведінки; є) характер правосвідомості тощо;

– висновок про те, що цінності виступають головним рушійним фактором, який зумовлює прояв такого виду соціальної поведінки як соціальна активність. Правова активність заснована на визнанні правових цінностей і, відповідно, позитивного права як авторитетного регулятора суспільних відносин;

– класифікацію правової активності на види за такими критеріями: а) сфера прояву активності; б) суб'єктний склад; в) зв'язок із правопорядком; г) наявність інституціоналізації; д) ступінь інтенсивності; е) ступінь підготовленості; є) час розвитку; ж) специфіка сприйняття; з) передбаченість законодавством; і) сфера компетенції органів публічної влади тощо.

Набули подальшого розвитку:

– висновок про те, що людській активності, у тому числі в сфері права, обов'язково передують внутрішня діяльність, «залучення», яке передбачає своїми складовими моменти екстеріоризації й інтеріоризації;

– обґрунтування необхідності розгляду як юридично значущої не тільки тієї поведінки, яку передбачено нормами права як формалізованими правилами поведінки, а й поведінки, яка офіційними джерелами права не визначена, але входить до сфери правового регулювання, що окреслена принципами права;

– ідея про стійку взаємозалежність між правовою активністю і демократією;

– розуміння значення принципу пропорційності в правовому регулюванні, застосування якого вимагає врахування ролі правової активності для розвитку громадянського суспільства і забезпечення функціонування держави на демократичних засадах.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації пропозиції і висновки можуть бути використані:

у науково-дослідницькій галузі – для подальшого дослідження закономірностей формування традиції правомірної поведінки в суспільстві;

у правотворчій діяльності – як теоретичний матеріал при опрацюванні і прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, що визначають засади реалізації різноманітних форм правової активності;

у правозастосовній сфері – при узагальненні судової практики вищими судовими інстанціями України, наданні рекомендацій із застосування законодавства, що визначає правовий статус інституціоналізованих форм правової активності, а також при зверненні суб'єктів правозастосування до принципу пропорційності;

у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників з теорії держави і права, у викладанні навчальних курсів з теорії держави і права, юридичної деонтології, в науково-дослідницькій роботі студентів;

у правовиховній роботі – для підвищення правової культури громадян України, їх поінформованості щодо можливості реалізації своїх прав шляхом прояву активності.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації обговорювались на засіданнях кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Ключові положення роботи були представлені автором на науково-практичних конференціях, круглих столах, серед яких: Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та здобувачів «Юридична осінь 2011 року» (Харків, 9 листопада 2011 р.),

Міжнародна науково-практична конференція «Інформаційне суспільство: нова роль держави, бізнесу та громад» (Сімферополь, 21-25 серпня 2012 р.), VI Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих науковців «Право і держава в дослідженнях молодих науковців» (Одеса, 22-23 березня 2013 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та здобувачів «Юридична осінь 2013 року» (Харків, 14 листопада 2013 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки, що були сформульовані в дисертаційному дослідженні, знайшли відображення у 10 наукових працях, у тому числі п'яти статтях у фахових наукових виданнях України й інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію, а також інших публікаціях, у тому числі тезах чотирьох доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які включають в себе вісім підрозділів, а також висновків і списку використаної літератури (304 найменування). Загальний обсяг роботи становить 195 сторінок, з яких 164 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються її зв'язок з науковими планами та програмами, мета й задачі, об'єкт і предмет, методологія дослідження, новизна та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача в їх одержанні, апробація результатів роботи, наводяться відомості про публікації, структуру й обсяг дисертації.

У **розділі 1 «Правова активність як прояв соціальної поведінки особи»** на основі розкриття значення свободи як простору реалізації правової активності й умови існування демократії запропоновано характеристику соціальної поведінки, розглянуто питання впливу цінностей на неї. Окрему увагу приділено розкриттю природи правової активності як різновиду юридично значущої поведінки, яка розглядається крізь призму теорії соціальної поведінки.

У *підрозділі 1.1 «Свобода як простір правової активності й умова існування демократії»* розкрито значення такої цінності демократичного суспільства як свобода для реалізації правової активності його членів.

Обґрунтовується, що концепція свободи, яка історично пов'язана з обмеженням сваволі влади, насамперед державної, формується в епоху Відродження й Реформації, хоча її зародження відбувається значно раніше. Ідея демократії ґрунтується на просвітницькому переконанні, що всі люди здатні бути вільними і водночас відповідальними. І. Кант вивів апріорні принципи справедливого «праводержавного устрою». Свобода людини, за цією концепцією, є легітимуючим принципом, який обґрунтовує дополітичні права й свободи людини, як істоти, безумовно наділеної розумом та мораллю. Рівність підданого легітимує так звані «пасивні політичні права»: право бути обраним на представницькі посади, право займати державні посади і т.п. Самостійність громадянина легітимує активні права особи як члена державного утворення: свободу совісті й свободу слова, свободу дії в межах існуючого правового порядку.

Повноцінність свободи постає як безумовна відсутність будь-якого пригноблення і залежності, як фізичної, так і моральної. Реалізація прав людини, її рівень, умови, якості є похідними від особистої волі людини. За таких умов реалізація прав постає формою відтворення самої людини, її духовної, громадської, культурної, фізичної особливостей, уявлення про себе і оточуючий світ, ставлення до інших людей, суспільства і держави.

Підтримується точка зору, відповідно до якої вільний простір для реалізації активності громадян в публічному житті суспільства є необхідною умовою існування демократії. Розглянуто зв'язок правової активності із цінністю самовираження (Р. Інглхарт), концепцією «права на демократію» (С. Кірсте), теорією партиципаторної демократії (К. Пейтман, К. Макферсон, Дж. Циммерман, Н. Боббіо та ін.), а також моделлю деліберативної демократії (Ю. Габермас).

У *підрозділі 1.2 «Соціальна поведінка і цінності»* розглянуто загальне поняття поведінки і, зокрема, соціальної поведінки, визначено фактори, що впливають на неї, сприяють проявам соціальної активності, а також встановлено значення останньої для розвитку суспільства і самої особи.

Наголошується, що на характер поведінки значний вплив здійснює мотивація і ступінь залученості суб'єкта до тієї чи іншої події або процесу.

Визначено, що соціальну поведінку від інших різновидів поведінки відрізняє те, що вона: а) впливає на інших людей; б) охоплюється дією соціальних регуляторів – права, моралі, релігії,

звичаїв, традицій, корпоративних норм; в) до соціальної поведінки застосовний принцип мірності. Категорія «міри поведінки» має особливе значення для сфери правового регулювання, адже саме засадничим завданням права визнається визначення і гарантування справедливої міри свободи. Мірність поведінки визначається соціальними нормами шляхом встановлення: а) параметрів поведінки; б) засобів впливу на неї; в) наслідків такої поведінки.

Важливу роль в характеристиці соціальної поведінки відведено тим чинникам, що стимулюють учасників суспільних відносин до соціальної активності. Обґрунтовується, що головним таким стимулом виступають соціальні цінності. Правова активність, як різновид активності соціальної потребує визнання своєї зумовленості такою ознакою позитивного права як його легітимність. Тільки за умови визнання права авторитетним регулятором суспільних відносин, можна сподіватися на прояв суб'єктами права правової активності. Суспільство, в якому більшість громадян дотримується вимог права добровільно через те, що вони змістовно згодні із правовим регулюванням і налаштовані на співпрацю із органами, що діють від імені держави, перевершує те суспільство, в якому правоохоронні органи повинні змусити громадян до законослухняної поведінки за допомогою погрози силою або шляхом її безпосереднього застосування. Для розвитку законослухняного суспільства необхідним є державний устрій, в якому громадяни мають соціальні цінності, що обумовлюють відчуття ними відповідальності за дотримання правил, незалежно від ймовірності бути спійманим або покараним за порушення правил.

У підрозділі 1.3 «Юридично значуща поведінка: загальна характеристика» розглянуто ознаки юридично значущої поведінки, критерії її відмежування від поведінки, що перебуває поза межами правового регулювання. Проаналізовано представлені в юридичній науці підходи до характеристики видів юридично значущої поведінки, серед яких особливу увагу приділено характеристиці правомірної поведінки. Підтримано підхід, відповідно до якого термін «правовий» використовується для позначення позитивних явищ правової реальності (правова активність, правовий акт, правова культура, правовий порядок тощо). У зв'язку із цим у роботі знайшла відображення позиція тих вчених, які поведінку в праві позначають як юридично значущу.

Встановлено, що термін римського права *legitimus* – законний, такий, що відповідає закону, було відображено і закріплено у вигляді юридичного постулату, який, зокрема, позначає те, що є дозволеним, допустимим з точки зору природного і позитивного права. Аналогом «правомірної» поведінки є термін німецької мови, основне, найбільш уживане значення якого в юридичній якості правомірного, дослівно можна перекласти як «вимірюваний правом». У французькому праві поняття, які позначають «законний» і «правомірний» передаються одними й тими самими термінами – *legalite*, *legitim*, що в перекладі означає «юридично обґрунтований», «закріплений законом» або «такий, що відповідає закону». Англійське право використовує словосполучення *law-abiding* для позначення поведінки як законослухняної, такої, що узгоджується із вимогами права, тощо.

Проаналізовано ознаки правомірної поведінки, а також можливі підходи до її класифікації. Підкреслюється, що правова активність відрізняється від інших видів правомірної поведінки тим, що вона базується на переконаному сприйнятті особистістю ідей, цінностей і принципів права, на ініціативній, творчій діяльності з реалізації правових цілей.

У підрозділі 1.4 «Правова активність як різновид соціальної активності» розглянуто природу активності з точки зору загальних її характеристик й підходи до її розуміння, визначено ознаки соціальної активності, її прояви і чинники, що на неї впливають.

Надано загальну характеристику правової активності як різновиду правомірної поведінки через таку систему ознак: а) загальні ознаки поведінки; б) ознаки соціальної поведінки; в) ознаки юридично значущої поведінки; г) ознаки правомірної поведінки. За основу розкриття природи правової активності порівняно із іншими видами поведінки взято загальну характеристику активності соціальної.

Підкреслено спрямованість правової активності на реалізацію правових цінностей, що дозволило розкрити позитивний потенціал правової активності, розглянути її як таку, що представляє самостійну цінність як необхідна умова розвитку демократичної правової держави.

Визнано, що значення правової активності не обмежується її розумінням як форми реалізації права (використання, дотримання, виконання). Серед важливих ознак активності – спрямованість на перетворення, зміни такого стану, який не влаштовує суб'єкта діяльності. Відповідно до цього активність визначається як

ініціативний стан діяльності, спрямований на самоутвердження і перетворення навколишньої дійсності.

Такий підхід надав можливість розглядати правову активність особистості як її інтенсивну діяльність в сфері права, що включає в себе виключно позитивний – схвалюваний з точки зору загальноновизнаних правових цінностей – прояв. Така поведінка виходить за межі звичної правомірної поведінки, відрізняється ініціативною, нерідко виявляється пов'язаною із додатковими витратами часу, інтелектуальної та фізичної енергії. Форми, яких може набувати активна правомірна поведінка, підтверджують такі її характеристики як ініціативність, вираженість громадянської позиції, творча самодіяльність, зрілість особистості, прагнення брати участь у вирішенні суспільно значущих проблем тощо.

У розділі 2 «Загальна характеристика правової активності» визначено структуру правової активності, проаналізовано її види та форми прояву, а також підходи до визначення меж правової активності.

Підрозділ 2.1 «Суспільний інтерес в структурі правової активності» присвячено розгляду структури правової активності з метою виокремлення того її елемента, який відрізняє її від інших видів юридичної значущої поведінки. Встановлено, що специфіка правової активності знаходить прояв у мотивації суб'єкта правомірної поведінки, в її спрямованості на реалізацію правомірного інтересу, який може набувати суспільного значення.

Констатовано, що демократія спирається на таку якість звичайних громадян як їхня готовність виходити за межі своїх власних цінностей і вподобань. Одночасно із цим за умов недемократичного політичного режиму особа втрачає (повністю або майже повністю) простір свободи самореалізації, а отже і можливість для прояву правової активності

Правова активність дозволяє забезпечити основний суспільний інтерес в демократичній державі – врівноважити різноманітні суперечливі інтереси в суспільстві, і таким чином досягти певного консенсусу, забезпечити контроль над публічною владою, створити умови для реального впливу населення на здійснення публічної влади. Інституційна (або процедурна) характеристика демократії має доповнюватися змістовною вимогою щодо готовності громадян реалізовувати свою «демократичну потенцію». Правова активність вдихає життя у формальну характеристику демократії, родить її

реальною, і вже в цьому слугує суспільному інтересу (Е. Внук-Липинський).

У підрозділі 2.2 «*Види правової активності та форми її прояву*» охарактеризовано конкретні способи реагування суб'єктів права на публічне життя, а саме: як на практиці вони демонструють своє ставлення до функціонування публічної влади, за допомогою яких специфічних методів, вчинків, дій вони організують та здійснюють контроль над нею, в який спосіб вони впливають на публічну владу, виявляють участь у суспільному житті індивідуально чи в складі соціальних груп, спільнот тощо.

Особливу увагу приділено неінституціоналізованим формам правової активності, серед яких, зокрема, виділено реалізацію права на спротив пригніченню, що може носити позаінституційний і навіть конфронтаційний характер. До неінституціоналізованих форм також віднесено ведення блогів, використання можливостей, що надає «електронна демократія», проведення флешмобів тощо. Форми, яких може набувати активна правомірна поведінка, підтверджують такі її характеристики як ініціативність, вираженість громадянської позиції, творча самодіяльність, зрілість особистості, прагнення брати участь у вирішенні суспільних проблем тощо. Така поведінка ґрунтується на інформованості, високому рівні правосвідомості, усвідомленні корисності реалізованих дій.

У підрозділі 2.3 «*Пропорційність у визначенні меж правової активності*» розкрито особливості звернення до принципу пропорційності як загального принципу права, спрямованого на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими й мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються (С. Погребняк), при визначенні меж правової активності. В основі принципу пропорційності (розмірності, адекватності) лежить заборона надмірного державного втручання у свободу особи, що в свою чергу є аксіоматичною вимогою.

Констатовано, що дотримання державою принципу пропорційності при встановленні обмежень прав і свобод людини набуває особливого значення, коли йдеться про обмеження проявів правової активності. Відшукуючи баланс між метою встановлення обмеження і інтересом, на який спрямовано реалізацію правої можливості, яка підлягає обмеженню, держава має брати до уваги не тільки зміст права, але й враховувати значення правової активності

для розвитку громадянського суспільства і забезпечення функціонування держави на демократичних засадах.

У підрозділі 2.4 «Правова активність як прояв сформованості громадянського суспільства в Україні» розкрито роль правової активності у розвитку громадянських чеснот, що в свою чергу сприяє посиленню традицій громадянського суспільства в Україні. Для громадянського суспільства характерними є: визнання того, що свобода й ініціативність особистості спрямовані на задоволення розумних потреб членів суспільства; усунення відчуженості людини щодо соціально-економічних структур і політичних інститутів, реальне забезпечення принципу рівних можливостей; плюралізм духовного життя суспільства, в основі якого – визнання гуманістичних та демократичних за своєю суттю загальнолюдських цінностей; відсутність жорстокої державної регламентації життя членів суспільства, існування розвинутої соціальної структури, яка гарантує задоволення інтересів різних груп і верств населення; активна участь у суспільному житті недержавних самоврядних спільнот (громадські організації, профспілкові, творчі, спортивні, етнічні, конфесійні та інші об'єднання) тощо.

Підкреслюється, що активність (участь у прийнятті рішень, контроль за урядом, розвиток неурядових організацій тощо) належить до таких цінностей громадянського суспільства, як цінності самовираження. Ефективне функціонування інститутів громадянського суспільства в сучасній Україні у значній мірі залежить від ступеня реалізації громадянами своїх прав та свобод, вироблення та практичного застосування дієвих механізмів впливу на державну владу, корегування її політики з урахуванням інтересів та потреб громадян, тобто від реалізації політичних функцій громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й здійснено вирішення наукового питання, яке полягає у наданні загальнотеоретичної характеристики правової активності шляхом визначення її поняття, структури і видів.

Основні наукові й практичні висновки дослідження є такими:

1. Демократія потребує активної участі громадян в публічному житті суспільства, їх самореалізації в тому просторі, що їм надає

свобода. Поширення цінностей самовираження спонукає людей вимагати створення інститутів, які дозволяють їм діяти за власним вибором. Зокрема, цінності самовираження мотивують людей до боротьби за свої громадянські й політичні права. Саме ці права узаконюють можливість діяти за власним вибором у приватному та суспільному житті.

2. Правова активність як різновид правомірної поведінки характеризується системою ознак, яка складається із: а) загальних ознак поведінки; б) ознак соціальної поведінки; в) більш спеціальних ознак юридично значущої поведінки; г) ознак правомірної поведінки.

3. Соціальну поведінку від інших різновидів поведінки відрізняє представленість в ній відповідних способів діяльності, які реалізуються на підставі правових або традиційно встановлених зобов'язань, навіть якщо вони базуються не на примусі, а, наприклад, завдяки їх засвоєнню в результаті виховання. Така поведінка охоплюється дією соціальних регуляторів – права, моралі, релігії, звичаїв, традицій, корпоративних норм – і підлягає врегулюванню з точки зору так званого принципу «мірності». Міра розглядається як певний інтервал (специфічна зона допустимих варіацій, які знаходять вираз у різних видах і формах поведінки цих типів), у межах якого якість соціальної поведінки може змінюватися, зберігаючи при цьому свої сутнісні характеристики.

4. Основними підходами до визначення характеру правової активності є такі: 1) розгляд правової активності через її зв'язок із правосвідомістю, готовністю людей до практичної реалізації цінностей в сфері права; 2) розкриття природи правової активності через її діяльнісний аспект – як добровільної, суспільно значущої, свідомої, творчої діяльності в правовій сфері.

5. В структурі правової активності виокремлено такі елементи: суб'єкт правової активності, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона. Якщо інші види правомірної поведінки, у тому числі соціально-корисної, прагнуть реалізації індивідуального інтересу, то правова активність має за мету досягнення певного правомірного інтересу, що може набувати суспільного значення, тобто відрізняється спрямованістю на позитивні зміни в суспільстві, вдосконалення способів прийняття публічно-владних рішень, підвищення якості законодавства тощо. Завдяки правовій активності в суспільстві затверджуються і просуваються нові суспільні ідеї та цінності.

6. Існує стійка взаємозалежність між правовою активністю і демократією. Демократія спирається на таку якість звичайних громадян як їхня готовність виходити за межі своїх власних цінностей і вподобань. Одночасно із цим за умов недемократичного політичного режиму особа втрачає (повністю або майже повністю) простір свободи самореалізації, а отже і можливість для прояву правової активності.

7. Правова активність дозволяє забезпечити основний суспільний інтерес в демократичній державі – врівноважити різноманітні суперечливі інтереси в суспільстві, і таким чином досягти певного консенсусу. Якщо в суспільстві відсутні прояви активності, що стримують різноманітні пориви, врешті-решт останній реалізує себе, навіть всупереч суспільним інтересам. Різні інтереси врівноважують один одного. Інтереси суспільства є спільними, тому що суспільство є неієрархічним цілим. Правова активність сприяє розвитку громадянських чеснот, що в свою чергу має результатом посилення традицій громадянського суспільства. За відсутності правової активності або її незначних проявів вказана характеристика буде лише формальною.

8. Класифікація правової активності можлива, зокрема, за такими критеріями: 1) за сферами прояву активності (діяльність громадських об'єднань, сфера реалізації права на інформацію, здійснення публічної влади, захисту прав людини, підвищення правової культури, сприяння глибшому розумінню громадськістю питань, пов'язаних з правами людини і основними свободами тощо); 2) за суб'єктом складом – індивідуальна й колективна; 3) за зв'язком із національним правопорядком – здійснювана на національному й на міжнародному рівні; 4) за критерієм інституціоналізації – інституціоналізована й така, що не здобула інституціоналізацію; 5) за сферами компетенції органів публічної влади – у сфері нормотворчої, правозастосовної, правоохоронної діяльності органів публічної влади, а також в сфері правореалізації, що відбувається поза безпосередньою участю таких органів; 6) за ступенем підготовленості – стихійна й планована; 7) за часом розвитку – разова, продовжувана, постійна тощо.

9. Усі форми правової активності об'єднує те, що вони є виразом ініціативної діяльності у сфері права. Така поведінка характеризується не стільки дотриманням заборон, виконанням покладених обов'язків, скільки використанням наданих прав і свобод. Правова активність перевищує звичайні вимоги закону в тому сенсі,

що ця поведінка є ініціативною і результативною на відміну від діяльності механічної, шаблонної, стереотипної. Форми, яких може набувати активна правомірна поведінка, підтверджують такі її характеристики як ініціативність, вираженість громадянської позиції, творча самодіяльність, зрілість особистості, прагнення брати участь у вирішенні суспільних проблем тощо.

10. Відшуковуючи баланс між метою встановлення обмеження і інтересом, на який спрямовано реалізацію права, яке підлягає обмеженню, держава має брати до уваги не тільки зміст правової можливості, але й враховувати значення правової активності для розвитку громадянського суспільства і забезпечення функціонування держави на демократичних засадах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1) Башук С. Г. Правомірна поведінка в структурі соціальної поведінки [Текст] / С. Г. Башук // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 12-16.

2) Башук С. Г. Свобода як простір правової активності й умова існування демократії [Текст] / С. Г. Башук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – 2014. – Випуск 3. – Том 1. – С. 112-116.

3) Башук С. Г. Соціальна поведінка і вплив цінностей на неї [Текст] / С. Г. Башук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. – 2014. – № 8. – С. 4-7.

4) Башук С. Г. Роль цінностей в формуванні правової активності людини [Текст] / С. Г. Башук // Международный научно-практический журнал «Legea si Viata». – 2014. – № 8/3. – С. 7-10.

5) Башук С. Г. Правова активність в умовах демократичного державно-правового режиму [Текст] / С. Г. Башук // Право і суспільство. – 2014. – № 6-1. – С. 3-8.

6) Башук С. Г. Правова активність як різновид соціальної активності людини [Текст] / С. Г. Башук // Карпатський правничий часопис. – 2013. – № 3(03). – С. 5-9.

7) Башук С. Г. Способи стимулювання правомірної поведінки [Текст] / С. Г. Башук // Юридична осінь 2011 року : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (9 листоп. 2011 р.) / Національний університет «Юридична

академія України ім. Я. Мудрого». – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. – С. 41-43.

8) Бащук С. Г. Електронний уряд як спосіб стимулювання правової активності [Текст] / С. Г. Бащук // Інформаційне суспільство: нова роль держави, бізнесу та громад : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Сімферополь, 21-25 серпня 2012 р.). – Сімферополь: Кримський інститут бізнесу, 2012. – С. 16-19.

9) Бащук С. Г. Значення правової активності у процесі формування правової держави [Текст] / С. Г. Бащук // Право і держава в дослідженнях молодих науковців: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (Одеса, 22-23 березня 2013 р.). – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 10-11.

10) Бащук С. Г. Правова активність: підходи до визначення [Текст] / С. Г. Бащук // Юридична осінь 2013 року : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (Харків, 14 листоп. 2013 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Х. : Право, 2013. – С. 396-397.

АНОТАЦІЯ

Бащук С. Г. Правова активність: поняття, структура та види.

– На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2014.

Автором визначено загальне поняття поведінки і, зокрема, соціальної поведінки, встановлено основні фактори, які впливають на неї, сприяють проявам соціальної активності, а також з'ясовано значення останньої для розвитку суспільства і самої особи. В роботі проведено розмежування понять «правова поведінка» і «юридично значуща поведінка», узагальнено підходи до правової активності як до різновиду юридично значущої поведінки, визначено основні критерії, за якими правова активність відрізняється від інших видів юридично значущої поведінки.

Окрему увагу автором приділено виявленню взаємозв'язку між рівнем правової активності суб'єктів права і утвердженням

демократичного державно-правового режиму, а також розвитком громадянського суспільства.

Ключові слова: правова активність, юридично значуща поведінка, демократична держава, легітимність права, соціальні цінності, громадянське суспільство, форми правової активності, структура правової активності.

АННОТАЦІЯ

Башук С. Г. Правовая активность: понятие, структура и виды. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2014.

Автором дано общее понятие поведения и, в частности, социального поведения, установлены основные факторы, влияющие на него, способствующие проявлениям социальной активности, а также выяснено значение последней для развития общества и самой личности. В работе разграничены понятия «правовое поведение» и «юридически значимое поведение», обобщены подходы к правовой активности как виду юридически значимого поведения, определены основные критерии, по которым правовая активность отличается от других видов юридически значимого поведения.

В работе дана характеристика правовой активности через систему таких признаков: а) общие признаки поведения; б) признаки социального поведения; в) признаки юридически значимого поведения; г) признаки правомерного поведения. Сделан вывод, что если другие виды правомерного поведения, в том числе социально-полезного, стремятся к реализации индивидуального интереса, то правовая активность имеет целью достижение определенного общественного интереса, а значит – отличается направленностью на долгосрочные изменения в обществе или способы принятия публично-властных решений. Правовая активность благодаря такой направленности обеспечивает контроль над публичной властью, выступает необходимым условием достижения в обществе компромисса различных общественных интересов, утверждения новых общественных идей и ценностей, добивается создания условий

для реального влияния населения на осуществление публичной власти.

Все формы правовой активности объединяет то, что они выступают проявлением инициативной деятельности в сфере права. Такое поведение характеризуется не столько соблюдением запретов, выполнением возложенных на субъекта обязанностей, сколько использованием предоставленных прав и свобод. Активное поведение такой направленности. Такое поведение выходит за пределы привычного правомерного поведения, отличается инициативностью, нередко оказывается связанным с дополнительными затратами времени, интеллектуальной и физической энергии. Правовая активность тем самым превышает обычные требования закона в том смысле, что это поведение является инициативным и результативным, в отличие от деятельности механической, шаблонной, стереотипной.

Формы, которые может принимать активное правомерное поведение, подтверждают такие его характеристики как инициативность, выраженность гражданской позиции, творческая самостоятельность, зрелость личности, стремление участвовать в решении общественных проблем и т.д.

Особое внимание автором уделено выявлению взаимосвязи между уровнем правовой активности субъектов права и утверждением демократического государственно-правового режима, а также развитием гражданского общества. В работе подчеркивается, что активность (участие в принятии решений, контроль за публичной властью, развитие неправительственных организаций и т.п.) относится к таким ценностям гражданского общества, как ценности самовыражения. Эффективное функционирование институтов гражданского общества в современной Украине в значительной степени зависит от степени реализации гражданами своих прав и свобод, формирования и практического применения действенных механизмов влияния на государственную власть, корректирование ее политики с учетом интересов и потребностей граждан.

Обращается внимание на особенности применения принципа пропорциональности при установлении ограничений форм реализации правовой активности. Автор исходит из того, что при установлении баланса между целью установленного ограничения и интересом, на который направлена реализация правовой возможности, подлежащей такому ограничению, государство должно учитывать значение правовой активности для развития гражданского общества и

обеспечения функционирования государства на демократических началах.

Ключевые слова: правовая активность, юридически значимое поведение, демократическое государство, легитимность права, социальные ценности, гражданское общество, формы правовой активности, структура правовой активности.

SUMMARY

Bashuk S. G. Legal Activity: the concept, structure and species. – On rights for a manuscript.

The Dissertation for obtaining Candidate of Juridical Sciences degree, speciality 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and law studies. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2014.

The author has given a general notion of behavior and, in particular, social behavior, set the main factors influencing it, contributed to the manifestation of social activity, and founded out the value for the development of society and the individual himself.

The work has delineated the concept of “legal behavior” and “legally meaningful behavior”. In the paper the approaches to legal activity as mean legally significant behavior are summarized. The author has identified the main criteria by which legal activity differs from other types of legally significant behavior.

Particular attention is paid to identifying the relationship between the level of activity of legal entities of law and democratic state legal regime, as well as the development of civil society.

The author has proceeded that balance between the objective of the limitations and the interest on which is directed requires that the state must take into account the importance of legal activity for the development of civil society and the functioning of the state on democratic principles.

Keywords: legal activity, legally relevant behavior, democratic state, legitimacy of law, social values, civil society, legal form of the activity, structure of the legal activity.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
Д. В. Лук'янов

Підписано до друку 11.11.2014 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № _____

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77